

دربارهٔ املای زبان دری

(بخش دوم)

طرز نگارش ضمائر متصل ملکی

۱- مقدمه

یکی از مشکلات گوینده گان زبان دری/فارسی در نوشتار عبارت است از طرز نگارش ضمائر متصل ملکی. تا جایی که دیده میشود، مانند بسا موارد دیگر، در طرز نوشتن این ضمائر توافق نظر میان دانشمندان و گوینده گان این زبان وجود ندارد. عده یی این ضمائر را با کلماتی که ضم آن میآیند، یک جا مینویسند و عده یی هم مجزا. به گونهٔ مثال، "کتاب + ام" را یکی "کتابم" مینویسد و دیگری "کتاب ام". بعضی ها حتی گامی فرا تر رفته و صورت "کتابم" را پیشنهاد میکنند. به نظر من، ضمائر متصل ملکی باید با کلماتی که میآیند یک جا نوشته شوند مگر آن که یک جانویسی آنها خلاف عنعنۀ موجود در زبان نوشتار باشد و یا این که باعث دشواری در خوانش شود.

در این نوشته، نخست، تجاويز و رهنمودهایی را که تا کنون در این باب پیشکش شده است به صورت مختصر مرور خواهیم نمود. بعداً، به کاستیها و خوبیهای هر یک از تجاويز پیشنهاد شده اشاره نموده در ضمن نشان خواهیم داد که کدام یک از این صورتهای برتر از سایرین است و چرا؟

۲- ضمائر متصل ملکی

چون موضوع مورد بحث ما ضمائر متصل ملکی است، نخست به معرفی ضمائر متصل ملکی میپردازیم. ضمائر متصل ملکی، طوری که نام آنها میرساند، به ضمائری گفته میشود که نشان دهندهٔ ملکیت اند. به این ضمائر به خاطر "متصل" میگویند که آنها به تنهایی در عبارت یا جمله به کار نمیروند. به این معنی که با ید همیشه با واژهٔ دیگری به کار روند و به صورت مستقل مورد استعمال ندارند. ضمائر متصل ملکی در جدول ذیل نشان داده شده اند:

جدول شماره ۱

شمار		شخص
جمع	مفرد	
/-eman/ -امان	/-æm/ -ام	شخص اول (متکلم)
/-etan/ -اتان	/-æt/ -ات	شخص دوم (مخاطب)
/-ešan/ -اشان	/-æš/ -اش	شخص سوم (غایب)

۳- طرز نگارش ضمائر متصل ملکی

طوری که در شروع این نوشته تذکر داده شد، در مورد نوشتن ضمائر متصل ملکی میان نویسندگان و دانشمندان ما هماهنگی وجود ندارد. عده بی آنها را به کلماتی که با آنها می‌آیند یک جا مینویسند و عده بی هم مجزا. گروه دیگری هم تجویز میکند که عده بی از این ضمائر متصل را جدا و عده بی دیگر آنها را یک جا با کلماتی که می‌آیند بنویسیم. در ذیل، به صورت اختصار تجاویزی را که از سوی دانشمندان در این باب ارائه شده است مرور میکنیم.

به صورت عموم، تجاویز و طرز نگارشهایی را که در مورد ضمائر متصل ملکی تا کنون پیشنهاد شده اند به سه دسته میتوان تقسیم کرد. جهت وضاحت موضوع، این سه دسته را چنین شناسایی میکنم: (۱) تجاویز داده شده از سوی اتحادیه نویسندگان افغانستان؛ (۲) تجاویز داده شده در دستور خط فارسی؛ (۳) تجاویز داده شده از سوی ایرج کابلی. سایر تجاویز و پیشنهادهایی که در این مورد از سوی دانشمندان و زبانشناسان به صورت انفرادی توصیه شده اند نیز در یکی از این سه دسته فوق قرار میگیرند بناءً از ذکر آنها در این جا خودداری شده است.

اینک تجاویز داده شده در هر یک از این دسته ها را به صورت خلاصه پیشکش مینمایم.

۱ طوری که میبینیم، در پیش روی هر یک از ضمائر متصل خط فاصل (ـ) dash آمده است. در زبان شناسی هرگاه در آغاز یا آخر واژه بی خط فاصل بیاید، مفهومش این است که واژه مورد نظر نا مستقل است. وندها هم از جمله واژه های نا مستقل محسوب میشوند. هرگاه واژه بی پیشوند با شد، خط فاصل در آخر آن و اگر پسوند باشد خط فاصل در شروع آن میآید. در صورتی که واژه بی میان وند باشد، در هر دو طرف آن خط فاصل گذاشته میشود.

۱.۳- تجاویز داده شده در روش املاي زبان دری

در روش املاي زبان دری، که نسخه الکترونیک آن در همین ویب سایت موجود است، به صورت صریح توضیح جداگانه یی در مورد طرزنگارش ضمائر متصل ملکی و جزئیات مربوط به آن داده نشده است. روش املاي زبان دری صرف میگوید که ضمائر متصل ملکی را باید به این یا آن شکل نوشت. باقی جزئیات موضوع از تفصیل بازمانده است. اما از یکی دو سطر تجویز شده نکات آتی را میتوان استنباط کرد:

۱- هرگاه کلمه یی به صامت (consonant) پایان یابد، ضمائر متصل ملکی مفرد با آن یکجا (چسپیده) نوشته میشود. حرف "ا" هم از آغاز ضمائر ملکی حذف میشود؛ مانند،

← کتابم	کتاب + ام
← دوستت	دوست + ات
← دهانش	دهان + اش

۲- هرگاه کلمه یی به صامت غیر منفصل (د، ذ، ر، ز، ژ، و) پایان یابد، ضمائر متصل ملکی مفرد بدون "الف" نوشته میشوند؛ مانند،

← برادرم	برادر + ام
← گاوت	گاو + ات
← نازش	ناز + اش

۳- ضمائر متصل ملکی جمع جدا از کلمات مختوم به صامت میآیند و حرف "ا" از شروع آنها حذف میشود؛ مانند،

← وطن مان	وطن + امان
← پول تان	پول + اتان
← پسرشان	پسر + اشان

۴- هرگاه کلمات به مصوت (vowel) "ا/آ/a"، "و/o"، و "و/u" پایان یابند، نیم مصوت "ی" میان این کلمات و ضمائر متصل ملکی افزوده شده "ا" از شروع ضمائر حذف میشود؛ مانند،

← صدا یش	صدا + ی + اش	صدا + اش ←
← خدای مان	خدا + ی + امان	خدا + امان ←
← سبویت	سبو + ی + ات	سبو + ات ←
← آرزوی شان	آرزو + ی + اشان	آرزو + اشان ←

← کدو + ام	← کدو + ی + ام	← کدو + ام
← بازو + اتان	← بازو + ی + اتان	← بازو + اتان

۵- الف: هرگاه کلمات به مصوت "ه، ه /æ/" پایان یا بند، ضمائر متصل ملکی مفرد از آنها جدا نوشته میشوند. برخلاف موارد فوق، در این جا، حرف "ا" (الف) از شروع آنها حذف نمیشود؛ مانند،

← خانه + ام ^۲	← خانه ام
← کاسه + ات	← کاسه ات
← مژه + اش	← مژه اش

ب: هرگاه به کلمات مختوم به مصوت "ه، ه /æ/" ضمائر متصل ملکی جمع افزوده شوند، يك نیم مصوت "ی" میان آنها و ضمائر متصل اضافه میشود. در نوشتار، "ی" به صورت همزه، که به نام "یای کوتاه" یا "مختصر" یاد میشود، نوشته میشود؛ مانند،

← شان + اشان	← شان + ی + اشان	← شان + اشان
← مشاعره + اتان	← مشاعره + ی + اتان	← مشاعره + اتان
← بهانه + امان	← بهانه + ی + امان	← بهانه + امان

۶- در زبان دری، هرگاه ضمائر متصل ملکی به کلماتی که به "ی /i/" پایان میابند افزوده شوند، در تلفظ نیم مصوت "ی" میان آنها اضافه میشود^۳، اما در نوشتار این نیم مصوت نشان داده نمیشود؛ مانند،

← مستی + ام	← مستی + ی + ام	← مستی + ام
← دوستی + اش	← دوستی + ی + اش	← دوستی + اش
← مردی + ات	← مردی + ی + ات	← مردی + ات
← پیروزی + امان	← پیروز + ی + امان	← پیروزی + امان

^۲ در اکثر لهجه های فارسی که در ایران تکلم میشوند، کلماتی مانند "خانه" و "کاسه" با کسره تلفظ میشوند؛ مانند، خانه /xane/ و کاسه /kase/. کلماتی که از عربی به عاریت گرفته شده اند نیز با کسره تلفظ میشوند؛ مانند، مدرسه، علاقه و غیره.

^۳ پوهاند حسین یمین در یکی از مقاله های شان که، در شماره ششم، سال شصت و یکم مجله عرفان به نشر رسیده است، مینویسد که هر گاه به کلمه یی که به مصوت "ی" پایان مییابد ضمائر متصل ملکی را بیفزاییم، صورت حاصله میتواند دوشکل داشته باشد. به گفته موصوف، در این موارد هم میتوان نیم مصوت "ی" را میان آنها اضافه کرد و هم میتوان بدون افزایش نیم مصوت "ی" صورت حاصله را تلفظ کرد. روش املائی زبان دری در این مورد به صورت صریح چیزی نمیگوید، اما، از توضیحات داده شده در آن بر میآید که در چنین مواردی، نیم مصوت "ی" میان کلمات مختوم به مصوت "ی /i/" و ضمائر متصل افزوده میشود. البته، این نیم مصوت صرف در گفتار ادا میشود و بنا بر تجویز رساله روش املائی زبان دری در نوشتار نشان داده نمیشود؛ مانند، "زنده گیم" که در گفتار "زنده گی یم" خوانده میشود.

این بود مختصری از تجاویزی که به صورت صریح یا غیر صریح در مورد طرز نگارش ضمائر متصل ملکی در رسالهٔ روش املائی دری آمده است.

۲.۳- تجاویز داده شده در دستور خط فارسی

دردستهٔ دوم میتوان از تجاویزی یاد نمود که نظیر آنها در رسالهٔ دستور خط فارسی www.persianacademy.ir منتشره ایران آورده شده است. عدهٔ بی از دانشمندان افغانی هم تجاویزی مشابه به دستور خط فارسی پیشنهاد میکنند، اما با اندک تفاوتهایی که ذکر آن در این جا زاید خواهد بود. تجاویز داده شده پیرامون نگارش ضمائر متصل ملکی در دستور خط فارسی مفصلتر از آنست که در روش املائی زبان دری داده شده است. رسالهٔ مذکور طرز نگارش این ضمائر را در جدولی نشان داده است که با تفاوتی اندک آن را در ذیل نقل میکنیم:

جدول شماره ۲

کلمات مختوم به	صامت میانجی	مثال
صامت منفصل: ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	— —	برادرم برادرمان برادرت برادرتان برادرش برادرشان
صامت متصل: ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	— —	کتابم کتابمان کتابت کتابتان کتابش کتابشان
"آ" /a/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	ی ی	پایم پایمان پایت پایتان پایش پایشان
"و" /u/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	ی ی	عمویم عمویمان عمویت عمویتان عمویش عمویشان
"ه، هـ" /e/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	همزه —	خانه ام خانه مان خانه ات خانه تان خانه اش خانه شان
"ای" /ey/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع	همزه —	پی ام پی مان پی ات پی تان پی اش پی شان

کشتی‌اش کشتی‌شان	کشتی‌ات کشتی‌تان	کشتی‌ام کشتی‌مان	همزه —	"ی" /i/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع
رادیواش رادیوشان	رادیوات رادیوات	رادیوام رادیومان	همزه —	"و" /o/ : ضمائر ملکی مفرد ضمائر ملکی جمع

طوری که جدول فوق نشان می‌دهد، تفاوت‌هایی بارزی میان تجاویز داده شده در روش املای زبان دری و دستور خط فارسی وجود دارد، که آنها را میتوان چنین خلاصه کرد:

۱- نه تنها در نوشتار بلکه در تلفظ هم میان دری گویان و فارسی گویان در رابطه به ضمائر متصل ملکی فرقهایی موجود است. مثلاً، در دری دره‌مهٔ موارد صامت میانجی "ی" است، اما در فارسی این صامت گاهی "ی" است و گاهی هم همزه. این که چرا فارسی گویان گاهی "ی" و گاهی هم همزه را به حیث صامت میانجی انتخاب میکنند، از لحاظ زبان‌شناسی خود موضوع جالبی است، بالخصوص که همزه جزء سیستم آوایی فارسی یا دری هم نیست.^۴

۲- مطابق به روش املای زبان دری ضمائر متصل ملکی مفرد باید به کلماتی که با آنها می‌آیند چسپیده نوشته شوند و ضمائر جمع مجزا. دستور خط فارسی، صرف نظر از مفرد بودن یا جمع بودن ضمائر، در عده‌یی از موارد یکجا نویسی آنها را و در عده‌یی از موارد دیگر جدا نویسی آنها را تجویز میکند (جدول شماره ۲ دیده شود).

۳- مطابق به روش املای زبان دری، به استثنای یک مورد، در سایر موارد صامت میانجی همیشه نوشته میشود، اما به اساس دستور خط فارسی، هرگاه صامت میانجی همزه با شد، در نوشته حذف میشود.

^۴ شاید به ندرت بتوان زبانی را یافت که صامتی را که جزء سیستم آوایی اش هم نیست به حیث صامت میانجی انتخاب کند. البته، بعضی از زبان‌شناسان و دانشمندان ایرانی معتقد اند که همزه جزء سیستم آوایی فارسی است و در آغاز واژه‌هایی فارسی، چون "آب"، "او" و غیره، موجود است. آقای ایرج کابلی در وب سایت شان، www.linguism.org، بحثی در این مورد دارند که علاقه‌مندان موضوع را به خواندن آن تشویق میکنم. اما، باید گفت که برای اثبات موجودیت همزه در سیستم آوایی زبان دری/فارسی به تحقیقات بیشتری نیاز است.

۳.۳- تجاویز داده شده در ویب سایت ایرج کابلی

تجاویز داده شده در دسته سوم هم از بسا جهات با تجاویزی که شامل دسته اول و دوم اند همسان میباشد، به استثنایی یکی دو مورد. آقای ایرج کابلی www.linguism.org طرز نگارش ضمائر متصل ملکی را به صورت ذیل تجویز میکند:

:

از نمونه های داده شده در فوق برمیآید که هم صورت مفرد و هم صورت جمع ضمائر متصل ملکی باید از کلماتی که با آنها میآیند جدا نوشته شوند. نکته دیگری که در خور توجه است این است که در تجاویز داده شده توسط ایرج کابلی، بر خلاف آنچه که در دستور خط فارسی آمده است، صامت میانجی به صورت کل "ی" است، به استثنای يك مورد. معرفی "ی" به حیث صامت میانجی این پرسش

را بر میانگیزد که در فارسی معیاری (standard) ایران صامت میانجی "ی" است یا همزه و یا هر دو. پاسخ به این پرسش از آن جهت مهم است که به وسیله آن میتوان تثبیت کرد که، مثلاً، "کشتی ام" بنویسیم یا "کشتی یم".

تجاویز داده شده در هر سه دسته را میتوان چنین خلاصه کرد:

جدول شماره ۳

تجاویز داده شده			
ایرج کابلی	دستور خط فارسی	روش املای زبان دری	
جدا نوشته شوند	یک جا نوشته شوند	یک جا نوشته شوند	ضمایر متصل ملکی مفرد (ضم کلماتی که با آنها میآیند)
جدانوشته شوند	یک جانوشته شوند؛ جدانوشته شوند	جدا نوشته شوند	ضمایر متصل ملکی جمع (ضم کلماتی که با آنها میآیند)
ی، همزه	ی، همزه	ی	صامت میانجی

۴- کدام تجویز؟

در فوق از تجاويز مختلفی که در مورد طرز نگارش ضمایر متصل ملکی داده شده اند به صورت مختصر یادآوری نمودیم. در این بخش در مورد کم و کاست هر یک از این تجاويز و این که کدام یک از آنها با قواعد و اصول زبان نوشتار برابر بوده و برتر از دیگران است صحبت خواهیم نمود.

۱.۴- طرز نگارش ضمائر متصل مفرد

سر بحث را با طرز نگارش ضمائر متصل ملکی مفرد (ام، ات، اش) می‌آغازیم. طوری که در فوق آمده است، ضمائر متصل مفرد، هرگاه با کلمات مختوم به صامت متصل بیایند، به دو گونه نوشته میشوند:

- ۱- کتاب + اش ← کتابش (روش املای زبان دری، دستور خط)
 ۲- کتاب + اش ← کتابش (ایرج کابلی)

من شکل سومی را هم در بعضی از نوشته‌ها دیده‌ام:

- ۳- کتاب + اش ← کتاب اش

اگر به صورتهای داده شده در فوق بنگریم، دیده میشود که صورتهای داده شده در شماره‌های ۲ و ۳ با قواعد زبان نوشتار سازگاری ندارند. به این معنی که در صورت داده شده در ۲، حرف "ش" در آخر کلمه با حرف ماقبل خود چسپیده نوشته نشده است. هم "ش" و هم "ب" از جمله صامتهای متصل اند و باید با حرف قبلی و ما بعد خود در يك کلمه چسپیده نوشته شوند. این یکی از اصلهای زبان نوشتار دری/ فارسی است. چون صورت داده شده در ۲ از این اصل پیروی نمیکند، بناءً، خلاف اصول موجود در زبان نوشتار تلقی میشود.

شاید آقای ایرج کابلی دلایلی برای جدا نویسی ضمائر متصل داشته باشند، اما، متأسفانه، ایشان توضیحی در مورد نداده اند. شاید ایشان به این نظر باشند که وندها را باید جدا از کلماتی که با آنها می‌آیند نوشت. موقفی از این قبیل مشکلات و نارساییهای خود را در دارد که من بسیار مختصر در مورد آنها در بخش اول بحث پیرامون املای زبان دری تبصره کرده‌ام.

صورت "کتاب اش"، که زیر شماره ۳ در فوق داده شده است، هم اصول نگارش زبان دری/ فارسی را نقض میکند. طوری که میدانیم مصوت‌های کوتاه (زیر، زیر، پیش) در وسط کلمات، بالخصوص، هجاها نوشته نمیشوند. مثلاً، کلمه "مهر" را ما میتوانیم به صورت "مَهر" /mæhr/، "مهر" /mehr/ و "مُهر" /mohr/ تلفظ کنیم، اما هیچ يك از این مصوتها با حرف مستقل نشان داده نشده است. عدم نگارش مصوتهای کوتاه در وسط هجاها یکی از اصلهای دیگر زبان نوشتار است که نباید بدون دلیل موجه نقض شود. حال اگر به مثالی که زیر شماره سوم در فوق آمده است بنگریم، میبینیم که کلمه "کتاب" از دو هجا و پسوند "- اش" از يك هجا تشکیل شده است. پروسه ترکیب این دو از این قرار است:

ke.tab + -æš → ke.tab.æš → ke.ta.bæš

۴- که.تاب^۵ + اش ← که.تاب.اش ← که.تاب.اش ← کتابش
 ↑ ↑ ↑ ↑
 مرحله اول مرحله دوم مرحله سوم مرحله چهارم

در فوق، مرحله اول، دوم و سوم جزء فونالوجی (سیستم آوایی) زبان دری/فارسی است. این سه مرحله هیچ ربطی با سیستم نوشتاری زبان ندارد. در مرحله اول، پسوند "- اش" به کلمه "کتاب" افزوده شده است؛ مرحله دوم صورت حاصله از مرحله اول را نشان میدهد؛ وقتی فونالوجی زبان دری/فارسی به صورت حاصله در مرحله دوم نگاه میکند، میبیند که این صورت با یکی از قواعد موجود در این زبان در تضاد است. سیستم فونالوجی زبان دری/فارسی ترجیح میدهد که، در صورت امکان، هجاها یك کلمه با صامت بیاغازند. به عبارت دیگر، در سیستم فونالوجی زبان دری/فارسی قاعده ذیل موجود است:

۵- در صورت امکان، هر هجا با صامت آغاز شود.

حال اگر به صورت حاصله در مرحله دوم نظر بیفکنیم، میبینیم که هجاهای اول و دوم از این قاعده پیروی میکنند، اما هجای سوم، (- اش /-æš/، که با مصوت میآغازد، این قاعده را مراعات نمیکند. برای آن که هجای سوم هم از قاعده داده شده زیر شماره ۵ پیروی کند، سیستم فونالوجی زبان صورت حاصله در مرحله دوم را دوباره هجا بندی میکند. در نتیجه، صوت /ب/ از آخر هجای دوم به شروع هجای سوم منتقل میشود. نتیجه آن صورتی است که در مرحله سوم نشان داده شده است.

مرحله سوم پایان کار سیستم فونالوجی زبان دری/فارسی است. صورت حاصله چیز است که ما آن را، همان گونه که است، به زبان میرانیم یا تلفظ میکنیم. حال، اگر ما بخواهیم صورت حاصله در مرحله سوم را بنویسیم، باید به قواعد زبان نوشتار رجوع کنیم. یکی از قواعد زبان نوشتار این است که مصوتهای کوتاه در وسط کلمات و هجاها نوشته نمیشوند. پس، در این صورت، اگر صورت حاصله در مرحله سوم را بر اساس قاعده موجود در زبان نوشتار بنویسیم، هم "ه" و هم "ا" بالترتیب از هجاهای اول و سوم حذف میشوند، که نتیجه آن صورتی است که در مرحله چهارم نشان داده شده است.

اکنون برگردیم به صورتی که زیر شماره ۳ در فوق داده شده است. اگر به صورت نوشته شده، "کتابش"، نظر افکنیم، میبینیم که "ا"، خلاف قاعده زبان نوشتار در ترکیب داده شده نشان داده شده است، به عبارت دیگر، چون "ا" در وسط هجا قرار دارد، بناءً، از نوشته باید بازماند.

^۵ در زبانشناسی، هجاهای يک کلمه را با نقطه از هم جدا میکنند.

به اساس توضیحات داده شده، میتوان چنین نتیجه گرفت که صورت داده شده زیر شماره ۱ برتر از صورتهای داده شده زیر شماره های ۲ و ۳ اند زیرا اول الذکر هیچ قاعدهٔ زبان نوشتار را نقض نمیکند.

درمورد طرز نگارش ضمائر متصل مفرد با کلماتی که به صامتهای منفصل، مانند ، ر، ز، د، ذ و غیره، پایان مییابند نیز نکاتی که در فوق به آنها اشاره کردیم صدق میکند؛ مانند،

۶- برادر + اش ← برادرش

بعضیها "برادرش" مینویسند که این صورت طوری که در فوق درمورد صورت داده شده زیر شماره ۳ توضیح دادیم خلاف قواعد زبان نوشتار دری/فارسی است.

اکنون درمورد طرز نگارش ضمائر متصل ملکی مفرد که با کلمات مختوم به مصوت میآیند به بحث میپردازیم. فکر نمیکنم درمورد نگارش ضمائر متصل مفرد با کلمات مختوم به " /a/ " و " /u/ " اختلافی وجود داشته باشد. طوری که در فوق گفته شد، هرگاه ضمائر متصل مفرد به کلمات مختوم به "ا" و "و" اضافه شوند، حرف "ی" میان آنها اضافه میشود. جهت جلوگیری از ابهام مثالهایی ذیل را میآوریم:

ke.tab.ha + -æt → ke.tab.ha + y + -æt → ke.tab.ha.yæt

۷- که.تاب.ها + ات ← که.تاب.ها.ی + ات ← کتابهایت

kæ.du + -æm → kæ.du + y + -æm → kæ.du.yæm

۸- که.دو + ام ← که.دو + ی + ام ← کدویم

درمورد طرزنگارش ضمائر متصل مفرد با کلمات مختوم به مصوت "ه، ه، /æ/" هم اختلافی میان نویسندگان دری/فارسی دیده نمیشود، هرچند که در تلفظ میان دری گویان و فارسی گویان اختلاف موجود است. طوری که در فوق آمده است، در زبان دری هرگاه ضمائر متصل مفرد با کلمات مختوم به "ه، ه" بیایند، برخلاف نمونه هایی که زیر شماره ۷ و ۸ داده شده اند، صامت میانجی میان آنها اضافه نمیشود. به عقیدهٔ من، علت این که صامت میانجی در این مورد اضافه نمیشود، این است که صوت آخر کلمات مختوم به "ه، ه" و صوت اول ضمائر مفرد همسان است. اما برخلاف دری، به اساس دستور خط فارسی و نوشتهٔ آقای ایرج کابلی، در زبان فارسی در چنین مواردی همزه به حیث صامت میانجی اضافه میشود. این که چرا در فارسی چنین پروسهٔ فونالوجیکی وجود دارد از بسا جهات جالب است و باید توضیحی در این باب داده شود. مثلاً، باید دریافت که چرا در موارد مشابه دیگری که کلمات به مصوتهای "آ" و "و" پایان مییابند، آوای "ی" /y/ به حیث صامت میانجی انتخاب میشود، نه همزه. همان گونه که در فوق یاد آور شده ام، بسیار نادر خواهد بود هرگاه زبانی آوایی را به حیث

صامت میانجی انتخاب کند که جزء سیستم آوایی آن نباشد. من شخصاً به لهجه فارسی حرف نمیزنم، بناءً، نمیتوانم در مورد قاطعانه چیزی بگویم، اما زبان‌شناسان و دانشمندان ایرانی حتماً پاسخ این پرسشها را میتوانند بدهند.

نکته دیگری که قابل ذکر است این است که هرگاه قبول کنیم درچنین مواردی همزه به حیث صامت میانجی اضافه میشود، پس چرا در نوشته نشان داده نمیشود؟ آیا نوشتن همزه در چنین مواردی اصول نگارش را نقض میکند؟ فکر نکنم پاسخ به این پرسش مثبت باشد. در این صورت، همزه باید نوشته شود و عدم نگارش آن خود مشکلی بر مشکلات موجود در زبان نگارش افزود میکند.

حال نظری میافکنیم به طرزنگارش ضمائر متصل ملکی مفرد و کلمات مختوم به "ی /i/" و "و /o/" به نظر میرسد که در این مورد هم میان دری گویان و فارسی گویان هم در تلفظ و هم در نوشتار اختلاف موجود است. هنگام تلفظ چنین ترکیباتی، دری گویان نیم مصوت "ی" را میان کلمات مختوم به "ی" و "و" میافزایند، اما فارسی گویان هم از همزه و هم از نیم مصوت "ی" به حیث صامت میانجی استفاده میکنند. چنین مینماید که در این مورد حتی میان خود گوینده گان فارسی هم اختلاف موجود است. به اساس دستور خط فارسی، در چنین مواردی فارسی گویان همزه را به حیث صامت میانجی میافزایند؛ اما، ایرج کابلی در همین باب نیم مصوت "ی" را به حیث صامت میانجی میشناسد. این که در زبان فارسی نیم مصوت میانجی همزه است یا "ی" و یا هر دو باید تثبیت شود. شاید بعضی از فارسی گویان از نیم مصوت "ی" و بعضی هم از همزه به حیث صامت میانجی استفاده کنند، اما فکر نمیکنم که در لهجه معیاری چنین دو گانه گی وجود داشته باشد. این که موقف آقای ایرج کابلی به حیث معیار قبول شود یا تجاوز از دستور خط موضوعیست که باید از سوی دانشمندان و زبان‌شناسان ایرانی حل شود در غیر آن دو گانه گی در گفتار باعث دو گانه گی در نوشتار هم خواهد شد و مشکل دیگری بر مشکلات نوشتار افزوده خواهد شد.

تجویز روش املای زبان دری هم در این رابطه عاری از نواقص نیست. طوری که در بالا گفتیم، هرگاه ضمائر متصل ملکی به کلمات مختوم به "ی /i/" افزوده شوند، نیم مصوت "ی" در گفتار اضافه میشود، اما این نیم مصوت میانجی در نوشتار نشان داده نمیشود. تا جایی که به من معلوم است هیچ دلیلی برای حذف "ی" در نوشتار داده نشده است. صرف مرحوم استاد نگهت در کتاب گرامر شان تحت عنوان دستور زبان معاصر دری (۱۳۴۸) یاد آور شده اند که نوشتن "ی" در این موارد به غلظت این ترکیبها میافزاید. نظر مرحوم استاد نگهت ممکن است درست باشد، اما نباید فراموش کرد که حذف "ی" در نوشتن نه تنها اصول نگارش را بيموجب نقض میکند، بل که خود موجب دشواری در تلفظ هم میشود.

پیرامون این موضوع، تجویز ایرج کابلی کاملتر از تجاوز داده شده در روش املای زبان دری و دستور خط فارسی میباشد. به اساس تجویز موصوف، "ی" میانجی در این موارد نوشته میشود: جهت وضاحت موضوع به مثالهای زیر نگاه کنید:

۹- زنده گی + ام ← زنده گیم
۱۰- زنده گی + ام ← زنده گی یم

صورت داده شده در شماره ۱۰ (تجویز ایرج کابلی) از دو جهت بر صورت داده شده در شماره ۹ (تجویز روش املای زبان دری) از ارجحیت برخوردار است. نخست اینکه، اول الذکر، با پیروی از قواعد زبان نوشتار، صامت میانجی را حذف نمی‌نماید. ثانیاً، تلفظ آن آسانتر از صورت داده شده در شماره ۹ است.^۶

اما، در صورت تجویز شده از سوی ایرج کابلی یک نکته قابل تأمل است. طوری که در بخش بعدی این نوشته آمده است، وندها تا حد امکان باید با کلماتی که می‌آیند پیوست نوشته شوند. چون ضمائر متصل هم از جمله وندها اند، پس باید با کلمات ما قبل خود یک جا نوشته شوند. بناءً، کلمه "زنده گی یم" باید به صورت "زنده گیم" نوشته شود. شاید صورت "زنده گیم" برای اکثر خواننده گان این صفحه نامأنوس جلوه کند. علت آن شاید این باشد که چشمهای ما با این نوع صورتها آشنا نیست. اما، هرگاه قرار باشد از میان "زنده گیم" و "زنده گی یم" صرف یکی را انتخاب کنیم، در آنصورت اول الذکر از ارجحیت بیشتر برخوردار است زیرا با موازین اصول نگارش هم آهنگی دارد.

۲.۴ - طرز نگارش ضمائر متصل ملکی جمع

در این بخش پیرامون صورت نگارش ضمائر متصل جمع و کلمات مختوم به مصوت گفتگو خواهیم کرد.

طوری که در فوق یاد آور شدیم، دستور خط فارسی در بعضی موارد یک جا نویسی و در بعضی موارد جدا نویسی ضمائر متصل جمع را به کلماتی که با آنها می‌آیند تجویز می‌کند. اما، برخلاف، روش املای زبان دری و نوشته ایرج کابلی مجزا نویسی آنها را توصیه می‌کنند. آن چنانی که در مورد ضمائر متصل مفرد یاد آور شدیم، چون اکثریت وندها با کلماتی که می‌آیند پیوسته نوشته میشوند، بناءً، ما میتوانیم قاعده ذیل را در این مورد پیشنهاد کنیم:

۱۱- تمام وندها (پیشوند، میانوند و پسوند) با کلماتی که می‌آیند پیوست نوشته شوند.

به اساس اصل فوق، باید تمام ضمائر متصل ملکی، اعم از مفرد و جمع، با کلماتی که می‌آیند پیوست نوشته شوند. مثلاً، باید "کتابم، کتابت، کتابش، کتابمان، کتابتان، کتابشان" بنویسیم.

^۶ ناگفته نماند که ایرج کابلی صورت "زنده گی م" را نیز پیشنهاد نموده است. چون حرف "م"، برخلاف اصول زبان نوشتار، با حرف ماقبل خود چسبانیده نشده است، بناءً این صورت نگارش نادرست تلقی میشود.

عین قاعده باید هنگام نگارش کلمات مختوم به مصوت و ضمائر متصل ملکی نیز مراعات شود. البته در مورد کلمات مختوم به مصوت "ا" و "و" این اصل را میتوانیم بدون کدام مشکلی تطبیق نمود. به مثالهای ذیل توجه کنید:

۱۳- کتابها + ا-ام ← کتابها + ی + ا-ام ← کتابهایم

۱۴- کتابها + امان ← کتابها + ی + امان ← کتابهایمان

۱۵- کدو + اش ← کدو + ی + اش ← کدویش

۱۶- کدو + اشان ← کدو + ی + اشان ← کدویشان

در دری نوشتن کلمات مختوم به "ه، ه /æ/" و "ی /i/" که همراه با ضمائر متصل ملکی میآیند دارای دشواریهایی است. موضوع نوشتن کلمات مختوم به "ه، ه /æ/" همراه با ضمائر متصل مفرد جداست. چون در دری در این موارد صامت میانجی اضافه نمیشود، بناءً، صورت حاصله بدون کم و کاست نوشته میشود:

۱۷- خانه + ا-ام ← خانه ام

۱۸- بچه + ات ← بچه ات، وغیره

اما، طرز نگارش ضمائر متصل ملکی جمع با کلمات مختوم به "ه، ه /æ/" و ضمائر متصل ملکی مفرد و جمع با کلمات مختوم به "ی /i/" قاعده داده شده در شماره ۱۱ را نقض میکنند. نخست، کلمات مختوم به "ه، ه /æ/" و ضمائر متصل جمع را ما میتوانیم با پیروی از قاعده داده شده دره ۱۱ به صورت یکجا بنویسیم. یعنی، میتوانیم بنویسیم که: "خانه یمان، بچه یشان" و غیره. اما، کلمات مختوم به "ه، ه /æ/" از این اصل مستثنا اند و در مواردی از این قبیل، عنعنۀ رایج طور است که صورت کوتاه شده "ی" میانجی، به شکل همزه نوشته میشود: خانه مان، بچه شان و غیره. البته دلیلی وجود ندارد تا بر مبنای آن حکم کنیم که به جای "ی" صورت کوتاه شده آن در این موارد به کار برده شود. بناءً، هر گاه قرار باشد اصول نوشتار را نکته به نکته تطبیق کنیم، پس به جای صورت کوتاه شده "ی" خود حرف "ی" را باید بنویسیم. علاوهً چیزی را که ما "ی" کوتاه شده یا مختصر مینامیم در حقیقت همزه است. چون همزه برای نشان دادن صامت دیگری به کار میرود، دلیلی وجود ندارد تا آن را به جای "ی" هم به کار گیریم.

در مورد نگارش کلمات مختوم به "ی /i/" و ضمائر متصل جمع نیز نارساییهایی در تجویز داده شده از سوی روش املائی زبان دری موجود است که در بخش طرز نگارش ضمائر متصل مفرد پیرامون آن بحث کردیم. اما، به خاطر ایجاد سهولت در موضوع، مثال فوق را بار دیگر تکرار میکنم:

زنده گی + - تان ← زنده گی + ی + تان ← زنده گی تان

طوری که میبینیم، ی " میانجی بدون کدام دلیل از نوشته باز مانده است. در این مورد، تنها تجویز داده شده از سوی ایرج کابلی با قواعد زبان نوشتار همنوایی دارد. به اساس تجویز موصوف، صورت فوق باید به صورت زیر نوشته شود:

زنده گی + - تان ← زنده گی + ی + تان ← زنده گی یتان

تنها ایرادی که در مورد صورت تجویز شده توسط آقای کابلی میتوان گرفت این است که پسوند متصل باید با کلمه یی که آمده است يك جا نوشته میشد (زنده گیتان). اما، طوری که میدانیم جدا نویسی هم در همچو موارد معمول است. گذشته از این، جدا نویسی کلمات و ضمائر متصل از طوالت کلمات میکاهد و خواننده را در تشخیص پایان و آغاز هجاها کمک میکند، مخصوصاً در مورد کلماتی که با "یی" پایان مییابند؛ مانند:

زنجیر طلایی + - تان ← زنجیر طلایی + ی + - تان ← زنجیر طلايیتان

۵- نتیجه گیری

در مورد طرز نگارش ضمائر متصل و کلماتی که با آنها میآیند نظریات مختلفی تا کنون ارائه شده است. برای آن که به اختلاف و چند گونه گی در زبان نوشتار پایان داده باشیم، بهتر است تا آن نوع طرز نگارشهایی را به حیث معیار بپذیریم که بر مبنای اصول و قواعد زبان نوشتار استوار باشند و یا کمتر از صورتهای دیگر با قواعد زبان نوشتار سازگاری داشته باشند. هرگاه ما قبول کنیم که وندها را همیشه با کلماتی که ضم آن میآیند یکجا بنویسیم، پس در آن صورت، ضمائر متصل ملکی را هم، که از جمله وندها محسوب میشوند، باید با کلمات دیگر چسپیده بنویسیم. مشکل دیگری که بیشتر از جدا/یکجا نویسی ضمائر متصل ملکی مهم مینماید این است که در بسا موارد حرف میانجی، بدون آن که دلیلی موجود باشد، در نوشتار حذف میشود یا همزه به جای آن به کار میرود. با وجودی که نوآوری و ایجاد تغییرات در قواعد زبان نوشتار کار ادارات با صلاحیت است، فکر نمیکنم مشکلی پیش آید هرگاه هر يك از ما به جای "زنده گی شان"، که "ی" میانجی در آن حذف شده است، "زنده گی یشان" بنویسیم. موضوع کاربرد "همزه" به جای "ی" میانجی در کلمه هایی مانند "خانه تان" نسبتاً پیچیده تر است و بحث پیرامون آن را به آینده ماکول میکنیم.

اما، تجاویز داده شده پیرامون این موضوع از سوی دانشمندان و ادارات ذیصلاح در ایران پیچیده تر از آن است که در روش املاي زبان دری آمده است. در قدم اول باید تثبیت شود که در فارسی معیاری

صامت میانجی در همچو موارد "ی" است یا همزه. ثانیاً، هرگاه همزه به حیث صامت میانجی پذیرفته شود، آیا در نگارش نشان داده خواهد شد و یا این که طور معمول از نوشته باز خواهد ماند؟ امید است بحثهای آینده پاسخگوی پرسشها و دشواریهایی که مختصراً از آنها در این جا یاد آور شدیم باشند.

یادداشت: هرگاه دربارهٔ موضوع این نوشته تبصره یا نظری داشته باشید، از طریق این ایمیل با ما میتوانید به تماس شوید:
editor@afghan-languages.org